

SEIMO PIRMININKUI LEONUI BISTRUI – 125

LEONO BISTRO VISUOMENINĖS IR POLITINĖS VEIKLOS FRAGMENTAI NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE 1918–1940 M.

DR. ARTŪRAS SVARAUSKAS

*Lietuvos istorijos institutas
Lithuanian Institute of History
Kražių g. 5, LT-01108
Lietuvos edukologijos universitetas
Lithuanian University of
Educational Sciences
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas arturas.svarauskas@leu.lt*

Šiais metais sukanka 125 metai, kai gimė prieškarinio Lietuvos Seimo Pirmininkas, XII Ministrų kabineto vadovas, švietimo ministras ir vienas iš Lietuvių krikščionių demokratų partijos (LKDP) lyderių Leonas Bistras (1890–1971). Nors jis nebuvo pats aktyviausias ir žymiausias šios partijos politikas, tačiau ne kartą užėmė vadovaujamas politines pareigas Nepriklausomoje Lietuvoje. Ramaus būdo ir nuosaikių pažiūrų L. Bistras, kaip ir daugelis prieškarinio visuomenės veikėjų, sovietų okupacijos metais buvo persekiojamas, kelis kartus suimtas. Už „antirevoliucinę veiklą“, „kovą prieš SSRS“ ir panašius tariamus nusikaltimus 1941 m. ir 1951 m. Ypatinės komisijos nutarimu be teismo buvo deportuotas į Sibirą. Po J. Stalino mirties grįžo į Lietuvą, tačiau palaužtas paskutiniuosius metus nugyveno

uždarai. Vengė dalytis prisiminimais apie veiklą Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu. Nėra paskelbęs jokių atsiminimų. Šiai asmenybei nebuvo parengtas ir biografinis veikalas. Išskyrus kelias mokslines publikacijas¹, enciklopedinius straipsnius², L. Bistro veikla tarpukariu yra sulaukusi tik fragmentiškų proginių ar atsiminimų tipo tekstų³.

Minėdami 125-ąją L. Bistro gimimo sukaktį, šiame straipsnyje prisiminsime šio politiko darbo ir veiklos fragmentus Nepriklausomoje Lietuvoje.

Mokslas, žurnalistika ir politinės veiklos pradžia

L. Bistras gimė 1890 m. spalio 18 d. Liepojoje. Į Lietuvą atvyko gyventi sulaukęs 28 metų. Bandė studijuoti Ženevos, Fribūro, Dorpato (Tartu) universitetuose mediciną, filosofiją, tačiau dėl neramios XX a. pirmosios pusės tarptautinės padėties tąkart studijų nebaigė. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui buvo mobilizuotas. Atsidūrė Rusijoje. Po karo 1921 m. Fribūre galiausiai apgynė daktaro disertaciją filosofijos tema. Daktaro laipsniu, matyt, didžiavosi, nes vėliau užimdamas valstybines pareigas visada pasirašydavo „Dr. L. Bistras“. Nuo 1922 m. iki sovietų okupacijos 1940 m. vadovavo Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos sistemos katedrai. Tiesa, įsitraukęs į aktyvią politinę veiklą, ne visada turėdavo laiko mokslinei – per visus darbo universitete metus nepaskelbė nė vieno mokslinio straipsnio. Kaip pažymi amžininkai, „filosofija pralaimėjo, politika laimėjo“⁴.

¹ Laukaitytė, R. Ministras pirmininkas Leonas Bistras. *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*. Sudarytojas R. Čepas. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 305–327; Kasparavičius, A. Dr. Leono Bistro užsienio politikos koncepcijos raida. *Lietuvos užsienio reikalų ministrai, (1918–1940)*. Kaunas: Šviesa, 1999.

² *Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas*. T. 3. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007.

³ Matulionis, J. Leonas Bistras. *Tėvynės sargas*. 1971, Nr. 1, p. 198–203; Grinius, J. Dr. Leonas Bistras: filosofija pralaimėjo, politika laimėjo. *Aidai*. 1972, Nr. 1; Dr. Leonas Bistras Kaune: keletas prisiminimų. *Tėvynės sargas*. 1978, Nr. 1, p. 61–65.

⁴ Grinius, J. Dr. Leonas Bistras: filosofija pralaimėjo, politika laimėjo. *Aidai*. 1972, Nr. 1, p. 48.

Į visuomeninę ir politinę veiklą L. Bistras įsitraukė Pirmojo pasaulinio karo metais. Tada, po Vasario revoliucijos Rusijoje, atsirado galimybių lietuvių karo pabėgėliams kelti Lietuvos savarankiškumo ir nepriklausomybės klausimus. Apsistojęs Voroneže susipažino su kitais lietuvių katalikų veikėjais – įsiliejo į kuriamą krikščionių demokratų partiją. Kartu su kun. Mykolu Krupavičiumi redagavo Draugijos nuo karo nukentėjusiems šelpti laikraštį „Lietuvių balsas“. Tai buvo jo, kaip spaudos darbuotojo, darbo pradžia. Žurnalistika tapo viena mėgstamiausių jo veiklos sričių. Per visą gyvenimą darbavosi bent šešiose laikraščių redakcijose. Nepriklausomybės metais dirbo oficioze „Lietuva“, aktyviai bendradarbiavo katalikų laikraščiuose „Laisvė“, „Ateitis“, „XX amžius“. Iki 1936 m. redagavo savotišką krikščionių demokratų oficiozą „Rytas“. Šio laikraščio puslapiuose tekstus publikavo pasirašydamas dr. J. Pakalniškio slapyvardžiu. Dienraštyje dažnai buvo bandoma oponuoti Antano Smetonos valdymui, polemizuoti su provyriausybine Tautininkų sąjunga. Dėl vyriausybės darbų kritikos dienraštis ir jo redaktorius L. Bistras ne kartą nukentėjo, leidinys buvo cenzūruojamas, redaktorius baustas pinigineis baudomis. Buvo atveju, kai ketvirtajame dešimtmetyje dienraštis buvo priverstas trumpam užsidaryti.

Vis dėlto L. Bistras ilgai buvo nepalenkiamas ir nesitaikstė su politinio režimo nuobaudomis. Pavyzdžiui, 1928 m. dėl „pažeidimų“ priverstinai sustabdžius „Ryto“ leidybą, redaktorius vietoj jo pradėjo leisti ironišką prasmę turintį dienraštį „Sutemos“, kurio pavadinimas turėjo simbolizuoti redaktoriaus požiūrį į politinę situaciją šalyje. Gana originaliai buvo stengiamasi publikuoti cenzūros įstaigų nepraleistus straipsnius. Po valstybės perversmo Lietuvoje įsigaliojo tokia tvarka – kiekvienas leidinio numeris turėjo gauti cenzoriaus tarnybos aprobaciją. Kai kurie straipsniai buvo išbraukiami (dažniausiai politinio turinio, kuriuose aptariamos aktualijos). Todėl L. Bistras cenzūros uždraustus vedamuosius straipsnius bandė publikuoti provincijoje leidžiamoje tautinių mažumų spaudoje. Juos paskelbus kita kalba (dažniausiai jidiš), už spaudos

centūrą atsakingi asmenys ne visada spėdavo sureaguoti⁵. Todėl kartais kitataučiams Lietuvos piliečiams pavykdavo sužinoti alternatyvią, ne tik valdžios „aprobuotą“ nuomonę apie padėtį valstybėje. Ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje L. Bistras daugiausia rašė tarptautinės politikos klausimais. „Ryto“ ir nuo 1936 m. leisto „XX amžiaus“ puslapiuose analizavo pasaulinės politikos tendencijas.

Politinėje veikloje jis buvo nuoseklus ir ištikimas krikščioniškosios demokratijos idėjoms. Nors oficialiai partijos nariu tapo 1921 m., tačiau jau 1917 m., gyvendamas Voroneže, išitraukė į šios politinės jėgos veiklą. Dėl ramaus būdo partijoje jis dažniausiai užimdavo „taikintojo“ ir kompromisų šalininko poziciją. Nepaisant to, kad nebuvo toks charizmatiškas kaip kun. M. Krupavičius, dėl nuoseklumo ir savotiško užsispyrimo ilgainiui tapo vienu partijos vadovų. Bene pirmą kartą L. Bistras pavardė nuskambėjo 1918 m. lapkričio mėn. LKDP konferencijoje. Ši konferencija buvo pirmoji Lietuvoje. Ji turėjo į vieną sujungti dvi nuo 1917 m. veikusias krikščionių demokratų partijas. To meto aplinkybės lėmė, kad Pirmojo pasaulinio karo pabėgėliai lietuviai vieną LKDP buvo įkūrę Rusijoje, kita savarankiškai veikė Lietuvoje. Kai pasibaigus karui 1918 m. pabėgėliai pradėjo grįžti į tėvynę, atsirado dvi LKDP partijos. „Rusiškieji“ krikščionys demokratai, vadovaujami kun. M. Krupavičiaus, buvo radikalesni, paveikti Rusijos revoliucinių nuotaikų, pasisakė už socialinių reformų įgyvendinimą itin radikaliomis priemonėmis – netgi nusavinant dalies pasiturinčios visuomenės privačią nuosavybę. Su tuo nesutiko „lietuviškieji“ krikščionys demokratai, kurių priešakyje stovėjo konservatyvesnių pažiūrų Aleksandras Stulginskis. Todėl ginčai „jungtinėje“ LKDP konferencijoje buvo pasiekę kritinę ribą – vos nepasibaigė dar nesusivienijusios partijos skilimu. Dėl nesutarimų, kuria – radikalesne ar nuosaikesne, programa reikia vadovau-

⁵ 1930 10 04 Kriminalinės policijos direktoriaus raštas referentui Karo stovio reikalams pulk. Baziulevičiui. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA)*, f. 384, ap. 2, b. 502, lap. 49; 1935 10 05 VSD bendradarbio „Sprindys“ agentūrinis pranešimas. *LCVA*. F. 378, ap. 5, b. 3152, lap. 41 ir kt.

tis, konferencijoje buvo net ašarų⁶. Išeitį pasiūlė L. Bistras – jo ir kelių kitų partijos narių siūlymu laikinai galioti buvo paliktos abi LKDP programos. Buvo sudaryta jungtinė partijos vadovybė, susidedanti iš abiejų sparnų narių. Ilgainiui kompromisas buvo rastas – partija liko vieninga⁷.

Nuo 1922 m. L. Bistras nuolat rinktas į LKDP CK. Nuo tada prasidėjo profesionali jo politinė karjera. Iki valstybės okupacijos pagrindinį dėmesį jis skyrė trims pagrindinėms darbo kryptims – darbui partijos Centro komitete, Seime, Vyriausybėje. Kaip minėta, aktyviai įsitraukė ir į spaudos darbo barus. Partijai vadovavo pačiu sudėtingiausiu laikotarpiu – 1927–1936 metais. Tada virė aštriausia kova tarp opozicijoje atsidūrusių partijų ir politinio A. Smetonos režimo. Sudėtinga L. Bistrui vadovauti LKDP buvo ir dėl to, kad 1927 m. pavasarį Prezidentas paleido Seimą. Naujų rinkimų neorganizavo iki 1936 m. Tais pačiais metais visos politinės partijos (išskyrus tautininkus) buvo uždarytos; Kauno miesto ir apskrities komendantas ir vėliau vidaus reikalų ministras oficialiai partijų uždarymą argumentavo taip: „Lietuvos krikščionių demokratų partija skleidžia nerimą, kursto gyventojus prieš esamą vyriausybę, kaip gyvu žodžiu, taip ir platindama per savo skyrius ir per savo patikimus asmenis įvairius kurstančio pobūdžio atsišaukimus, ragindama ūkininkus toliau tęsti ūkininkų streiką ir priešintis valdžios atstovams.“⁸

Dar iki partijų uždarymo L. Bistras vadovaujami krikščionys demokratams galimybių veikti beveik neturėjo. Pirmiausia, Lietuvoje nebuvo parlamento institucijos, todėl partija iš esmės neteko pagrindinio savo veiklos uždavinio – dalyvauti Seimo rinkimuose ir bandyti įsiliesti į valstybės valdymo darbą. Partijos veikla buvo ribojama, nuo 1928 m.

⁶ Krupavičius, M. Trumpa krikščioniškosios demokratijos istorija. *Krikščionis demokratas*. 1927, Nr. 3/4/5, p. 61.

⁷ Plačiau: Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): politinė galia ir jos ribos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 70.

⁸ Kauno miesto ir apskrities komendantas pulkininko leitenanto Zigmo Talevičiaus nutarimas nr. 628. *LCVA*. F. 402, ap. 4, b. 41, lap. 45.

daromos kratos Centro komitete ar jos leidžiamo dienraščio redakcijoje. Partijos lyderiai politinės policijos sekami, už vyriausybės darbų kritiką baudžiami pinigėmis bandomis ar net areštuojami. Nuo 1929 m. politinis režimas neleido rengti partijos suvažiavimų. Be to, ketvirtajame dešimtmetyje, kaip ir pirmaisiais partijos veiklos metais, tarp krikščionių demokratų kilo daug vidinės įtampos bei konfliktų. L. Bistrui teko ne tik atlaikyti politinio režimo ir saugumo struktūrų spaudimą, bet ir siekti konsoliduoti pakrikusius partijos narius. Kun. M. Krupavičius buvo priverstas iš Kauno persikelti į provinciją. Dvasinė vyresnybė, spaudžiama Šv. Sosto atstovų Lietuvoje, uždraudė jam dalyvauti aktyvioje politinėje veikloje. A. Stulginskis nuo politikos taip pat atitolo – išsikraustė gyventi į savo dvarą Jokūbave. Kitas buvusio krikščionių demokratų bloko lyderis Kazys Ambrozaitis bandė suartėti su tautininkais, iš dalies atsisakė demokratinių idėjų. Na, o parlamenteiniu laikotarpiu egzistavusio vieningo krikščionių demokratų politinio bloko, kurį sudarė Krikščionių demokratų partija, Lietuvos ūkininkų sąjunga ir Lietuvos darbo federacija, vienybė pradėjo aižėti. Kiekvienos šios organizacijos lyderiai mėgino veikti savarankiškai ir nebeklausti LKDP vadovybės. Ši problema L. Bistrui buvo nemažas galvos skausmas. Jis dėjo daug pastangų, kad suvienytų visas tris politines grupes. Atrodo, jam tai pavyko padaryti maždaug 1935 m. Tačiau tai jau buvo politinių partijų veiklos Lietuvoje saulėlydis.

Darbas Seime ir Vyriausybėje

L. Bistro darbas politinėse valstybės struktūrose prasidėjo 1922 m. Tada jis buvo išrinktas I Seimo nariu. Tapo vienu iš šešių šiame Seime dirbusių mokslų daktarų. 1923 m. ir 1926 m. sėkmingai išrinktas ir į II bei III Seimus. Tik patekęs į Tautos atstovybę tapo trumpai dirbusio I Seimo Pirmininku. II Seime šias pareigas ėjo nuo 1925 m. sausio iki rugsėjo mėn. Pirmininkauti Seimui teko labai nepalankio-

Leonas Bistras ir Martynas Yčas,
1925 m.

mis sąlygomis. 1922–1923 m. dirbusiame I Seime nė viena politinė jėga nelaimėjo daugumos, tad darbas nebuvo našus. Vyko arši polemika su opozicijoje esančių kairiųjų partijų atstovais. Daug aistrų kėlė Prezidento rinkimai. Kairiosios partijos ilgą laiką skeptiškai vertino šios institucijos reikalingumą, o 1922 m. gruodžio mėn. krikščionių demokratų balsais⁹ Prezidentu išrinkus A. Stulginskį, kairieji atsisakė pripažinti rinkimų teisėtumą. Buvo nesutariama, ar Prezidentui išrinkti užtenka posėdyje dalvaujančių Seimo narių balsų, ar reikia visų Seimo narių balsų. Dėl šio klausimo nebuvo sutarta dar ilgai, todėl įsikarščiačius politikus Seimo Pirmininkui teko ne kartą tramdyti pasitelkiant neįprastas drausminamąsias priemones – dėl per didelių emocijų raiškos ne vienam L. Bistras draudė kalbėti, kai kuriuos siūlė pašalinti iš posėdžių, kol galiausiai po Prezidento rinkimų I Seimą trumpam paleido atostogų¹⁰.

II Seimo kadencijos metu jis vėl buvo išrinktas Seimo Pirmininku. Darbas taip pat klojosi sudėtingai. Tik šį kartą opozicijos priekaištų krikščionių demokratų blokas sulaukė dėl to, kad nuo 1924 m. pirmą kartą atsisakė sudaryti koalicinę Vyriausybę. Pradėjo priimti prieštarinčiai vertinamus įstatymus¹¹. Tarp opozicijoje buvusių politikų kartais pasigirdavo kaltinimų esą krikščionys demokratai nori

⁹ Remiantis 1922 m. Konstitucija tada Prezidentą rinko Seimo nariai.

¹⁰ *Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas*. T. 3. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007, p. 214

¹¹ Blažytė- Baužienė, D. Tamošaitis, M. Truska, L. *Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a. pradžia*. Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 131–144.

šalyje įvesti „diktatūrą“. Tokios nuostatos prieš krikščionis demokratų suvienijo visas kitas Lietuvos partijas, todėl 1926 m. rinkimus į III Seimą katalikai pralaimėjo. Jie pirmą kartą per šešerius parlamentarizmo metus buvo priversti tapti opozicine srove. Šiame Seime L. Bistras dirbo Švietimo ir Krašto apsaugos komisijose. Tačiau III Seimo specifika buvo ta, kad kaip ir I Seimo metu, jo darbo kokybę ženklino karštos diskusijos, kaltinimai ir nuolatinis opozicijoje buvusių krikščionių demokratų interpeliacijų Vyriausybei teikimas. Per beveik pusmetį jų buvo parengta ir įteikta net 13. L. Bistras po daugeliu jų padėjo savo parašą.

Tiesa, buvęs švietimo ministras L. Bistras taip pat neišvengė kaltinimų ir turėjo kairiųjų partijų politikams atsiskaityti už savo darbą vadovaujant ministerijai. Valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų politikai kaltino L. Bistrą neteisėtu 1 mln. litų valstybės lėšų išekvojimu. Jo vadovaujama ministerija neteisėtai skyrė šią sumą įvairioms katalikiškoms organizacijoms kaip paskolas, o vėliau jas pertvarkė į negrąžintinas pašalpas¹². Reikia pripažinti – kaltinimai buvo pagrįsti.

L. Bistras darbo Vyriausybėje ištakos siekia 1919 m. Jis buvo tapęs prieštarinčiai vertinamo ir trumpiausiai Nepriklausomos Lietuvos istorijoje dirbusio Prano Dovydaičio III Ministrų kabineto sekretoriumi. Šio kabineto sudarymo istorija gana mįšlinga, nes manoma, kad krikščionių demokratą P. Dovydaitį į šį postą pasiūlė Tautos pažangos partijos atstovai A. Smetona ir Augustinas Voldemaras. Dėl tam tikrų aplinkybių patys krikščionys demokratai tada atsisakė imtis atsakomybės už Vyriausybės darbą. Todėl P. Dovydaitis Vyriausybei vadovavo be savo partijos sutikimo. Dėl to vėliau sulaukė karčių žodžių iš LKDP pirmininko kun. M. Krupavičiaus. Taip jau susiklostė, kad

¹² *Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas*. T. 3. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007, p. 215.

autoritetingas P. Dovydaitis vėliau nuo politinės veiklos atitolo¹³. Jo sekretoriaus L. Bistro kandidatūros taip pat nematome tarp LKDP kandidatų rinkimuose į Steigiamąjį Seimą.

Kita vertus, nepaisant „lėto starto“, Vyriausybės darbe jis netrukus tapo kone nuolatiniu krikščionių demokratų kandidatu į švietimo ministrus. Trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose jis buvo net keturių kabinetų (Ernesto Galvanausko, Antano Tumėno, Augustino Voldemaro ir gen. Jono Černiaus): 1923 m. birželio – 1925 m. sausio, 1926 m. gruodžio – 1927 m. gegužės ir 1939 m. kovo–lapkričio mėn., švietimo ministru. Pasak istorikės Reginos Laukaitytės, eidamas šias pareigas jis gana griežtai vykdė krikščionių demokratų politiką dėl privalomojo tikybos mokymo mokyklose ir mokytojų skyrimo tvarkos. Dėl to sulaukdavo politinių oponentų priekaištų¹⁴.

L. Bistro politinės veiklos apogėjumi galima laikyti 1925 m., kai atsistatydinus Vytauto Petručio kabinetui būtent jam paskirta atsakomybė vadovauti XII Vyriausybei. Tai buvo paskutinė LKDP dominuojama vyriausybė. Čia jis kartu ėjo ir krašto apsaugos, taip pat kurį laiką užsienio reikalų ministro pareigas. Politinė šalies padėtis buvo komplikauta, nes tai jau buvo trečioji iš eilės vienpartinė LKDP vyriausybė, todėl ilgai besitęsiantis katalikų valdymas didino politinių oponentų skaičių – Vyriausybės darbus kritikavo ne tik kairiosios partijos, bet ir A. Smetonos vadovaujami tautininkai. Neatsiliko ir tautinių mažumų politikai. Be to, iki naujų Seimo rinkimų tebuvo likę kiek daugiau nei pusmetis, todėl reikėjo rengtis ir būsimiems rinkimams. Daugeliu atvejų buvo stengiamasi išlaikyti V. Petručio darbų liniją. Negana to, maždaug 1925 m. vis akivaizdesnis darėsi trijų katalikų politinių organizacijų – LKDP, LŪS, LDF – skilimas. Jų lyderiai tarpusavyje pradėjo bendrauti oficialiai ir dažnai tik per tarpininkus.

¹³ Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): politinė galia ir jos ribos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 10.

¹⁴ Laukaitytė, R. Ministras pirmininkas Leonas Bistras. *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*. Sudarytojas R. Čepas. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 311.

Nutikdavo ir taip, kad Seimuose šių frakcijų atstovai balsuodavo atskirai. Pavyzdžiui, Darbo federacija paremdavo ne krikščionis demokratus, o savo didžiausius oponentus socialdemokratų.

Sudėtingiausi ir plataus atgarsio visuomenėje sulaukę XII Vyriausybės darbai buvo susiję su Lietuvos užsienio politika. L. Bistro vadovaujamas kabinetas nesiryžo tęsti pirmtakės politikos santykiuose su Lenkija. Tada Kopenhagoje buvo prasidėjęs derybų dėl miško medžiagos plukdymo Nemunu. Šiomis derybomis nebuvo siekiama diplomatinį santykių užmezgimo. Norėta išspręsti aktualius techninius klausimus. Tačiau santykių su Lenkija tema buvo tokia jautri, kad visuomenėje prasidėjo nemažas šurmulyš, o kariuomenėje net kilo idėja įvykdyti valstybės perversmą. Dalis karininkų ultimatyviai pareikalavo V. Petručio atsistatydinimo¹⁵.

Esant tokiai padėčiai L. Bistro Vyriausybė vengė tęsti derybas su lenkais. Kita vertus, nuo 1925 m. pabaigos pradėjo derybas su SSRS dėl Nepuolimo sutarties pasirašymo. Tada L. Bistro vadovaujamas kabinetas iškėlė idėją, kad su Lenkija klausimo dėl Vilniaus valstybinės priklausomybės nebus įmanoma išspręsti nei taikiai, nei kariniu būdu. Todėl atsisakyta ieškoti kontakto su pietine kaimyne. Taip pat nenorėta bendrai veikti su Latvija ir Estija. Lietuviai samprotavo, kad šiauriniams kaimynams įtaką gali daryti Lenkija. Todėl, L. Bistro nuomone, Lietuva savo užsienio politiką privalėjo derinti su Vokietija arba SSRS. Pirmoji valstybė tada dar buvo suvaržyta Tautų Sąjungos, todėl jos paramos nebuvo realu tikėtis. Liko sovietai. Tad XII Ministrų kabineto politinė linija – Lietuvos orientacijos į SSRS pradžia. Tiesa, Nepuolimo sutartį 1926 m. pasirašė jau ne L. Bistro Vyriausybė, o kairiojo centro Mykolo Sleževičiaus XIII kabinetas.

Jau būdamas opozicijoje, maždaug nuo 1933 m., L. Bistras pakeitė savo užsienio politikos nuostatas. Matydamas Vokietijos ir SSRS

¹⁵ Kasparavičius, A. Dr. Leono Bistro užsienio politikos koncepcijos raida. *Lietuvos užsienio reikalų ministrai, (1918–1940)*. Kaunas: Šviesa, 1999, p. 175.

stiprėjimą, jis Lietuvos saugumą siūlė garantuoti sudarant Baltijos valstybių sąjungą ir svarbiausia – užmezgant diplomatinius santykius su Lenkija. Kai kurios jo idėjos buvo sutinkamos audringai – dėl santykių su Lenkija jis net siūlė atsisakyti Vilniaus¹⁶.

XII kabineto vadovui L. Bistrui nemažu galvos skausmu tapo santykiai su Šv. Sostu. Paradoksalu, tačiau katalikiškos pasaulėžiūros savo programoje besilaikiusios Krikščionių demokratų partijos valdymo laikotarpiu trečiajame dešimtmetyje santykiai su Vatikanu buvo komplikuoti. Priežastis – Lietuvos bažnytinės provincijos kūrimas. Problemos esmę sudarė tai, kad paskelbus Nepriklausomybę Lietuvos diecezijos ilgai buvo pavaldžios svetimose valstybėse įsikūrusiems arkivyskupijų centrams. Žibalo į ugnį įpylė 1925 m. tarp Vatikano ir Lenkijos pasirašytas Konkordatas. Jame buvo nurodyta, kad Lietuvos ir Lenkijos ginčytino Vilniaus arkivyskupija priklauso Lenkijos bažnytinei provincijai. Lietuvos visuomenė ne visai teisingai tai suvokė ir kaip teritorinę Vilniaus priklausomybę Lenkijai. Dėl to kilo dideli protestai, mitingai. Juos kurstė kairiosios partijos, prisidėjo net kai kurie krikščionys demokratai. Dėl įtampos nutrūko Lietuvos ir Vatikano diplomatiniai santykiai. Todėl kai 1926 m. buvo įkurta Lietuvos bažnytinė provincija (be Vilniaus), L. Bistrui reikėjo nemažai drąsos sutikti su tokia padėtimi. Jis tam ryžosi, nors dėl to krikščionių demokratų populiarumas visuomenėje smarkiai sumažėjo. Tai buvo rizikinga prieš artėjančius rinkimus į III Seimą. Kita vertus, šis sprendimas buvo labai reikšmingas Lietuvai. Pasak R. Laukaitytės, L. Bistras kabineto nuopelnas sudarant Lietuvos bažnytinę provinciją yra tas, kad buvo priimtas ilgiausiai XX amžiuje galiojęs teisinis dokumentas – Lietuvos bažnytinė provincija buvo pertvarkyta tik 1991 m¹⁷.

Krikščionys demokratai ir L. Bistras trumpam į Vyriausybės darbą įsiliejo po valstybės perversmo 1926 m. Vėliau – praėjus geram

¹⁶ Kasparavičius, A. Dr. Leono Bistras užsienio politikos koncepcijos raida. *Lietuvos užsienio reikalų ministrai, (1918–1940)*. Kaunas: Šviesa, 1999, p. 189.

¹⁷ Laukaitytė, R. Ministras pirmininkas Leonas Bistras. *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*. Sudarytojas R. Čepas. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 314.

dešimtmečiui – 1939 m. pavasarį. Tačiau tai jau buvo ne demokratiškai sudarytos vyriausybės, o ir vidaus bei tarptautinės aplinkybės vertė atsisakyti savo politinės programos. Tautininkų ir krikščionių demokratų lyderiai vieni kitiems simpatijų nejutė. Todėl jų santykiai geriausiu atveju buvo šalti. L. Bistras nebuvo išimtis. Jo savotiškai atkakli pozicija 1939 m. sudarytoje vadinamojoje „Bendro darbo“ vyriausybėje vos nesukėlė Vyriausybės krizės. Švietimo ministras L. Bistras kone pusę metų nepristatė savo darbo programos Prezidentui A. Smetonai. Abu beveik nebendravo, vienas kitą ignoravo.

Opozicinė veikla ketvirtajame dešimtmetyje

Įtampa tarp krikščionių demokratų ir tautininkų lyderių buvo jaučiama nuolat. Pirmiausia dėl to, kad jų politinė ideologija skyrėsi. Pirmieji pasisakė už Bažnyčios ir katalikybės išskirtinę padėtį valstybėje, siekė gana radikalių socialinių reformų, dažnai dalijo populiarius (nors ne visada įgyvendinamus) pažadus. Antrieji aukštino tautiškumą ir siekė riboti Bažnyčios įtaką švietimui. Laikėsi konservatyvių ūkio valdymo pažiūrų. Skyrėsi jų užsienio politikos kryptys. Antra, po valstybės perversmo, prie kurio legalizavimo prisidėjo abiejų partijų lyderiai, nuo 1927 m. pavasario jų keliai išsiskyrė, nes buvo nesutariama dėl tolesnių valstybės valdymo principų.

Ilgainiui įtampa peraugo į konfliktus. Abi pusės nesileido į kompromisus. Priešingai, įsiveldavo ir į avantiūras. Tokioje situacijoje ketvirtajame dešimtmetyje ne kartą buvo atsidūręs ir L. Bistras. Vienas pirmųjų atvejų pastebimas 1926 m. lapkričio mėn. Tada L. Bistras slapta tarėsi su pulkininku Jonu Petruičiu, kad šis „paspauštų“ Prezidentą ir priverstų jį keisti savo nuostatas bei sudaryti koalicinę vyriausybę. Įvykiai tada klostėsi taip. Krikščionims demokratams artimas pulk. J. Petruitis, kriminalinės policijos valdininkų žiniomis, draugavo su L. Bistru, nevengdavo vienas pas kitą apsilankyti šeimo-

mis. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad Ona Bistriėnė svečiavosi pas Petruičius lapkričio 24–26 dienomis. Po apsilankymo lapkričio 26 d. apie 15 val. pas J. Petruitį sukviesti Kauno įgulos dalių vadai. Šiame susirinkime pulkininkas karininkams nupasakojo, kad Lietuvai didelį pavojų kelianti Lenkija. Esą netrukus ji okupuos Lietuvą, kurios tautininkų valdžia neginsianti. Vienintele išeitimi iš susidariusios padėties J. Petruitis laikė koalicinės vyriausybės sudarymą ir politinių kalinių amnestavimą. Jo siūlymas karininkams buvo toks: eiti pas Prezidentą ir reikalauti, kad iki rytojaus, t. y. lapkričio 27 d. ryto, būtų sudaryta nauja koalicinė vyriausybė.

Dauguma karininkų tokiai Lietuvos „gelbėjimo akcijai“ nepritarė. Vis dėlto keli ištikimi J. Petruičiui karininkai tą patį vakarą buvo nušauti pas A. Smetoną. Netrukus su tais pačiais reikalavimais į prezidentūrą nuvyko ir jis pats. Kaip ir buvo galima tikėtis, tokia avantiūra buvo greitai sustabdyta. Visi trys „gelbėtojai“ buvo areštuoti. Nujausdamas galimas pasekmes, žaibo greitumu reagavo ir L. Bistras. Jis iš anksto paruoštu automobiliu lapkričio 27-osios naktį, lydimas trijų ginkluotų studentų ateitininkų, be jokių kelionei reikalingų daiktų išvyko į Vokietiją. Valstybės saugumas apie L. Bistras naktinę išvyką žinių turėjo, todėl Naumiestyje studentai buvo sulaikyti. L. Bistrui per sieną pavyko prasmukti. Taip jo Lietuvoje nebuvo iki 1928 m. pavasario¹⁸.

Po valstybės perversmo politiniam režimui nepalankūs asmenys ir organizacijos buvo sekami. Kriminalinės policijos, Valstybės saugumo departamento ir Valstybės saugumo policijos darbuotojai stebėjo visuomenės nuotaikas, susijusias su reikšmingais einamaisiais diplomatiniais, politiniais, ekonominiais, kultūriniais, religiniais įvykiais, darė periodines analizes, sekė opozicinių partijų lyderių ir aktyvesnių veikėjų veiklą, organizavo jų tiesioginę „priežiūrą“, stebėjo visus viešus

¹⁸ Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): politinė galia ir jos ribos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 294–295.

renginius, konspektavo juose pasakytas kalbas ir pažymėdavo susirinkusiųjų veiksmus valdžios atžvilgiu. Teisę susipažinti su šia slapta informacija turėjo nedidelė grupė aukščiausių politinio režimo atstovų. Tokiuose dokumentuose dažnai atsidurdavo ir L. Bistro pavardė.

Dalis opozicijoje buvusių visuomenės veikėjų laikyti „policijos priežiūroje“. Atskirais laikotarpiais jie buvo sekami. Veikla fiksuota minučių tikslumu: kada ir kur eita, su kuo susitiktą, pas ką svečiuotasi. Todėl apie krikščionių demokratų lyderius ketvirtajame dešimtmetyje saugumui buvo žinoma beveik viskas. Pavyzdžiui, sekamasis Petras Karvelis turėjo „Sparno“ slapyvardį, Leonas Bistras – „Voro“¹⁹.

LKDP pirmininkas kartu su kitais katalikų veikėjais aktyviai įsitraukė į politinio režimo kritiką 1930 m. Tada Juozo Tūbelio Vyriausybė priėmė nutarimą naikinti ideologines organizacijas mokykloje. Niekam nebuvo paslaptis, kad tai buvo taikyta tuo metu gausiausiai moksleivių katalikiškai ateitininkų organizacijai, kurios draudimas mokyklose išprovokavo pagrindinę katalikų veiklą. L. Bistro, P. Karvelio ir kelių dvasininkų vadovaujami patikimi studentai susibūrė į savotišką aktyvistų būrį. Jis vėliau įgavo Katalikų akcijos komiteto (KAK) pavadinimą. Krikščionių demokratų lyderiai rengė slaptas instrukcijas su nurodymais, kaip studentija turėtų vykdyti antiviešąją kampaniją. 1930–1932 metais buvo platinami įvairūs atsišaukimai, biuletiniai, kreipimaisi, pasirašyti KAK. Jų turinys buvo gana radikalus, dažniausiai šmeižikiško pobūdžio²⁰.

L. Bistras savo neigiamų nuostatų tautininkų vyriausybėms ir Prezidentui neslėpė. Priešingai – kiekvienai progai pasitaikius dėdavo savo parašą ant įvairių kreipimųsi, peticijų, memorandumų, kuriuo-

¹⁹ *Ten pat*, p. 21

²⁰ KAK Biuletenis nr. 8 „Likviduotas KAK sveikina visus, kurie šį biuletinį skaitys: „Tautininkai – bolševikų įrankis“. *LCVA*. F. 394, ap. 15, b. 97, lap. 273–275.

se buvo raginama keisti valstybės valdymo pobūdį, sudaryti koalicinę vyriausybę. Bekompromisės nuostatos šiuo klausimu buvo pridariusios nemažai vargo saugumo struktūroms. Vienas atvejų – atvira ir vyriausybę kritikuojanti kalba 1935 m. rugpjūčio 11 d. prasidėjusiame Pasaulio lietuvių kongrese. Tada A. Smetona, norėdamas sudaryti gerą įspūdį daugiau nei 100 užsienio lietuvių ir užsienio valstybių delegatų, dalyvavusių kongrese, leido atidarymo iškilmėse pasisakyti opozicijos lyderiams – A. Stulginskiui, L. Bistrui, M. Sleževičiui, J. Purėnieni. Tačiau pastarieji, gavę tarptautinę tribūną ir radijo transliacijos galimybę, suorganizavo protesto prieš politinį režimą akciją. Šio įvykio pro akis nepraleido ir JAV pasiuntinybė Lietuvoje. Apie tai buvo informuotas Vašingtonas. Anot JAV pasiuntinio Lietuvoje Johno Hubnerio, L. Bistras kalba auditorijoje buvo sutikta su entuziazmu, o viešąją tvarką turėję užtikrinti pareigūnai buvo pasimetę, tačiau kalbų nutraukti nedrįso. Tiesa, didžiosios dalies A. Stulginskio kalbos Lietuva neišgirdo, nes jos transliacijos per radiją laiką užėmė muzikinis fonas²¹.

Po tokių įvykių santykių švelnėjimo tarp režimo ir politinės opozicijos tikėtis buvo sunku. Vėliau saugumui tapo žinoma, kad opozicinės partijos prisidėjo prie Suvalkijos ir Dzūkijos valstiečių maišto kurstymo. Dėl to uždarytos partijos. Tačiau L. Bistras ir toliau liko neformalus politinės katalikų srovės lyderis – ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje jis buvo vienas retų krikščionių demokratų lyderių, gyvenusių Kaune. Matyt, dėl to jis ir liko neformalus lyderis.

1938 m. pabaigoje L. Bistras buvo nuteistas trijų mėnesių tremčiai iš Kauno į Alytų. Tiesa, tremtyje neišbuvo ir mėnesio. Bausmė buvo dovanota. Priežastimi, kodėl jam ir daliai kitų katalikų bei voldemarininkų veikėjų buvo pritaikyta bausmė, tapo eilinė nepaklusnumo ir kurstymo prieš Vyriausybę akcija. Tik šįkart reikalai buvo rimti. 1938 m. gruodžio 10 d. L. Bistras kartu su keliais kitais katalikų ir

²¹ 1935 08 21 JAV pasiuntinio Lietuvoje John Hubner II pranešimas nr. 300 JAV valstybės sekretoriui. *LCVIA*. F. MK-6, ap. 1, b. 14, lap. (b.n).

dešiniųjų radikalų voldemarininkų lyderiais sukurstė Kauno ir Klaipėdos studentų mitingus, kurie išsiliejo į neramumus gatvėse. Šiuose mitinguose akademinis jaunimas kėlė politinius reikalavimus. Mitingai tapo dar nuo 1938 m. pradžios užsimezgsios jungtinės krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir voldemarininkų veiklos, kuria buvo siekiama paspausti politinį režimą, apogėjumi. Istoriografijoje ši veikla vertinama kaip trumparegiška avantiūra, kėlusi grėsmę Lietuvos saugumui²².

Į dar vieną politinę avantiūrą L. Bistro pavardė buvo įvelta likus keliems mėnesiams iki 1940 m. valstybės okupacijos. Tada Lietuvoje vėl suaktyvėjo įvairūs gandai apie rengiamą valstybės perversmą. Organizatoriais valstybės saugumas įtarė radikalesnius karininkus, kurie buvo nepatenkinti, jų nuomone, per daug nuosaikia Lietuvos politika Vilniaus krašte ir tuo, kad jų gerbiamas kariuomenės vadas gen. Stasys Raštikis atostogauja ir negrįš į tarnybą. Karininkai buvo nusprendę organizuoti pučą. Remiantis turimomis žiniomis, planuota net naujosios vyriausybės sudėtis. Prezidentą A. Smetoną rengtasi tyliai išvežti iš Kauno „sveikatos pataisyti“. Jo vietoje laikinu prezidentu paskirti L. Bistrą. Pastarajam buvo numatytos ir ministro pirmininko pareigos. Suformuota ir galima vyriausybės sudėtis: švietimo ministerijai turėjo vadovauti Juozas Ambrazevičius (beje, jis buvo numatytas švietimo ministru ir 1941 m. Laikinojoje Vyriausybėje), užsienio reikalų, teisingumo ir susisiekimo ministrais nuspręsta palikti Juozą Urbšį, Antaną Tamošaitį ir Joną Masiliūną.

Sunku nuspėti, kokia buvo paties L. Bistro nuomonė šiuo klausimu, tačiau katalikų inteligentija apie tokius planus žinojo ir jiems neprieštaravo. Apie tai užsimena istorikas Zenonas Ivinskis²³.

²² Rudis, G. Jungtinis antimetroninės opozicijos sąjūdis 1938–1939 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996. Vilnius: Mintis, 1997, p. 182–215.

²³ Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): politinė galia ir jos ribos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 358–359.

Valstybės saugumas šį, kaip ir daugelį kitų organizuotų perversmų, susekė dar jam neprasidėjus. L. Bistro pavardę paskutinį kartą Nepriklausomos Lietuvos politinio gyvenimo įvykiuose aptinkame likus kelioms dienoms iki sovietų įteikto ultimatumo. Tada vyko bent keli slapti krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų pasitarimai, kaip priversti atsistatydinti Antano Merkio Vyriausybę.

Apžvelgus L. Bistro veiklos bruožus Nepriklausomoje Lietuvoje, pastebimi keli reikšmingi dalykai. Likimas lėmė, kad jis į svarbius politinius postus patekdavo esant nepalankioms ar komplikuotoms situacijoms. 1922 m. išrinktas pirmininkauti chaotiškai ir trumpai dirbusiam I Seimui. 1925 m. paskirtas XII Vyriausybės vadovu tada, kai visuomenėje sklاندė gandai, kad tuoj įvyks karininkų rengiamas perversmas dėl jo pirmtako vestų derybų su Lenkija. 1927 m., tada, kai politinė opozicija tautininkams buvo slopinama, į savo rankas paėmė Krikščionių demokratų partijos vairą. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtojo pirmoje pusėje redagavo svarbiausią katalikų dienraštį „Rytas“, kuris nuolat kentė finansinį nepriteklį ir buvo akylai stebimas spaudos cenzorių.

L. Bistras XX a. pirmosios pusės Lietuvoje buvo žinoma asmenybė, tačiau XXI a. gyvenančiam skaitytojui vis dar išlieka paslaptinga.